

Tanto - sockerbruket och Tantolunden



Panorama av M Korotynska 1998 samt [nutidsbilder 2003](#)

[Karta 1885](#) [Karta 1902](#) [Karta 1996](#)

[Tantolunden](#) [Årstaholmar](#) [Årstabron](#)

TANTO, en utmark, Per Anders Fogelström, 1978

En del bilder är hämtade från CD-skivan Söder i våra hjärtan

Malmarna, de stora landområdena runt omkring den lilla tätbebyggda stadsholmnen, var länge obebyggda. De var ödemarker där "bysens få" kunde finna ett magert bete och varifrån fientliga belägrare kunde beskjuta staden som låg nedanför, omringad av bergen.

Just belägringsriskerna medförde att det tidvis var förbjudet att bygga på malmarna och att de hus som fanns där revs i krigstid. Samtidigt behövdes alltmer utrymme för olika verksamheter som var besvärliga eller farliga att ha inne i staden. Illaluktande tranbodar och garverier, eldfarliga krukmakerier, utrymmeskrävande repslagerier, åkerier och tegelbruk hörde till det som man redan under 1300- och 1400-talen gång på gång försökte flytta ut.

När risken för nya belägringar inte längre kändes lika stor började bebyggelsen i utkanterna att växa. År 1570 utfärdades ett privilegiebrev som har kallats malmarnas "myndighetsförklaring" - i det fastslås att invånarna på malmarna "här efter vare med Stockholms stads inbyggare inräknade".

Under 1620-talet påbörjades en stor stadsplanereglering av Stockholm, det var då det ännu i stort sett bevarade "rutmönstret" av gator skapades. Regleringsarbetet nådde fram till Södermalm på 1640-talet och därefter växte befolkningen i stadsdelen snabbt.



Men Södermalm var inte så lätt att rå på, bergen var höga och svårtillgängliga och omöjliga att "undanskaffa". På Petrus Tillaeus' detaljrika karta hundra år senare (1733) upptas stora delar av Södermalm som "Höga Berg" eller "Utmark".

Det område som i dag kallas Tanto omges på Tillaeus' karta av "utmark". De närmaste namngivna större områdena är i söder "Grin (d)s Hage" (nuvarande Eriksdalsområdet) och i norr "Tegelbruks Engen" (intill nuvarande Hornstull).

Man får inte ha alltför stora krav på god ordning i utkanten. De uppgifter som finns att få är ofta osäkra och ibland motsägelsefulla, namnskicket kan vara svävande. Vi kan tycka att det är ganska långt mellan Eriksdalsområdet och Rosenlunds sjukhus - men Bellman förklarar att "bort vid Grinshage ligger krogen Rosenlund". Kvartergränserna kan flyta omkring litet hur som helst, det som blev sockerfabriksområdet kan uppges ligga i Mullvaden, Bergsgruvan, Tanto Större eller Årsta.

Och enligt stadsingenjören Johan Olofsson Holm ska det sista kartbladet i hans stora tomtbok över västra Södermalm 1679 heta "Tanto" - det saknas i tomtboken och har förmodligen heller aldrig utförts. Vi får nöja oss med att Holm på ett annat blad ändå markerar "gattan som löper till Tanto, j Horns wijken". Gatan som löper till Tanto var från början en så kallad vinterväg.

Stadens gator och vägar var långt in på 1800-talet ofta närmast ofarbara, de var smala, backiga och dåligt belagda - och vägarna som ledde till och från staden var inte bättre. Därför genade resenärer - och främst bönderna som skulle till stan för att sälja sina produkter - gärna vintertid över isarna. Vintervägarna ledde till platser där det var lätt att ta sig över från land till is och från is till land. Sedan man 1622 infört den s. k. lilla tullen, som krävde sin tribut av "alla ätliga, slitliga och förnötliga varor" som infördes i staden, behövdes tullstationer också vid vintervägarna.

De två första tullarna på Södermalm (förutom sjötullen på Långholmen) var Grinds tull (som senare blev Skanstull) och vintertullen vid Åkermyran. Något senare tillkom tullen intill Horns tegelbruk (Hornstull), Danviks tull och vintertullen intill Hammarby sjö. Var tullen vid Åkermyran låg har närmare förklarats av Johan Elers: "på södra sidan av Tantogatan (nuvarande Fatbursgatan), väster ut ifrån Timmermansgatan, där en bom länge varit bibehållen, som likväl sedan blivit flyttad längre i väster."



Lilla Tanto, Molitors malmgård (se nedan),
Tantogatan 26, omkr 1920



Oktober 2003



Det är väl troligt att vintervägen mot Årstaviken givit upphov till den första bebyggelsen i det område som snart kom att kallas Tanto. En av de första tomtägarna som omtalas vid början av 1660-talet var **Hans Tanto**, ibland kallad Danto eller Tantow.

Vem var Hans Tanto? Ja, det går knappast att ge ett säkert eller utförligt svar. Första gången namnet nämns i samband med Tantoområdet torde vara 1663 då borgmästaren Erik Rosenholm fått sig tillmätt som fiskedike ett område vid Hornsviken "uti Grinds hage vid Tantos tomt".

Stockholmsforskaren Gunnar Bolin anser att namnet Tanto ursprungligen lydde Tantow och att det härleder sig från ett stadsnamn, den lilla vorpommerska staden Tantow sydväst om Stettin. I Stockholms Storkyrkas dopbok förekommer (bland faddrar) en Martin Tantow 1613.

Vid mantalsskrivningen 1676 upptas en Hans Danto och en Hans Tanto på västra Södermalm. Danto står som boende i kvarteret Höga loftet på Mariaberget medan Tanto nämns som arrendator i kvarteret Mullvaden. Det sistnämnda kvarterets omfattning är svår att bedöma, kanske Tantoområdet vid denna tid ännu ingick i ett större odelat kvarter med det namnet. Danto och Tanto kan möjligen vara samma person - men de redovisas som två.

I de boutredningar som finns bevarade från mitten av 1600-talet till mitten av 1700-talet förekommer namnet Tanto några gånger (någon Danto eller Tantow återfinns däremot inte). Barbro Florentina Tanto avlider 13.1.1726 och i boutredningen omnämns Hans Tanto, svärdfejare, som änklings. Svärdfejaren Hans dör 29.2.1732, i boutredningen nämns hans tidigare avlidna syskon: regementsfältskären Johan Tanto och systemern Magdalena, gift Ahlfeldt.

Om svärdfejaren är densamme som den Hans Tanto som på 1660-talet ägde en tomt vid Hornsviken borde han vid sin död nästan sjuttio år senare väl ha varit minst i nittioårsåldern, en oerhört hög ålder på den tiden. Kanske svärdfejaren var son till en tidigare Hans? Därom vet vi ingenting. Men Tanto blev namnet. På området, på Tantovägen. Tantogatan, Tantosjön (namnet ibland använt för en del av Årstaviken), på Tantolunden och på brännvinsbränneriet och sockerfabriken.

Själv tycks Hans Tanto dock ganska snart ha sålt området han fått ge namn åt. År 1669 säljs hans tomt till räntmästaren **Börje Olofsson Cronberg** som några år tidigare köpt delar av nuvarande Tantolunden samt Zinkensdamm av en annan förmögen herre, **Wilhelm Böös Drakenhielm**. Drakenhielm hade anlagt en stor trädgård och karpdammar vid Zinkens medan Cronberg skapade ett ståtligt sommarnöje vid Tanto. Men båda de höga herrarna drabbades av 1670-talets ekonomiska kris och dog också vid den tiden. Cronbergs änka sålde 1675 "Tantodomänen" till en sidenvävare, anläggningarna beskrivs då som förfallna.



Flygfoto över Tantoområdet. Vollmar Yxkullsgatan med Högalids värnhem på vänster sida.

På Tillaeus' karta från 1733 ser man det stora södra stadsdiket som går söder om Fatburssjön (nuvarande Södra stationsområdet) till Zinkens damm och de fiskdammar som ligger mellan Zinkens och Hornstull, diket utmynnar sedan i Årstaviken. Kartan visar också Tantogatan (nuvarande Fatburgsgatan - Sköldgatan - Tantogatan) som leder till Tanto, på slutet ingen gata längre utan en landsväg. Nära nuvarande Rosenlundsgatan ligger en trädgård ägd av Anders Fredman (far till Bellmans urmakare Fredman) och trädgården Rosenlund. Nära Årstaviken finns två bebyggda områden, ett där sockerfabriken senare skulle placeras (söder om vägen) och ett som i dag motsvaras av järnvägsområdet närmast vattnet och en del av Tantolunden norr om vägen. Det förstnämnda upptas av Tillaeus som "Bröms", det andra som "Molitors".

Magnus Bröms (1684-1757) var rådman och politiborgmästare i Stockholm. **Molitor** var en känd apotekarsläkt där farfar Christian invandrade från Tyskland vid mitten av 1600-talet och sedan genom giftermål med en apotekaränka blev ägare av **apoteket Engelen** inne i staden. Christians son och sonson, båda med förnamnet Christian, drev sedan apoteket vidare. Familjen var också känd för de odlingar av medicinalväxter som man hade, förmodligen var det dessa som låg vid Tanto (en trädgård är markerad på platsen). År 1733 var det den tredje Christian som hade ledningen, han "säges hava varit en ganska kunnig man och ägt en vacker boksamling, vilken han tillika med några vänner av medici flitigt nyttjade". Han uppges ha varit endast fjorton år då han övertog apoteket 1705, han dog 1736.

Rådman Bröms har ibland nämnts som den som startade det första sockerbruket vid Tanto, Karl Nilsson menar att ett av de hus som finns markerade på Tillaeus' karta "bör vara det äldsta sockerbruket". Andra skildrare av området har antagit att Hans Tanto kan ha varit en anställd på sockerbruket. Det finns (vad jag vet) emellertid



Detalj ur den sk Årstatavlan av Pehr Estenberg 1798. I förgrunden Årsta holmar, bakom dem Tanto kronobränneri.

inga äldre uppgifter om att något sockerbruk skulle ha existerat i Tantområdet förrän tidigast 1757 då bankokommissarie **Christer Robsahm** får kungligt privilegium att driva ett sockerbruk på en del av den mark som tidigare ägts av Bröms. Robsahm omnämns också av Arne Munthe (som skrivit det omfattande och väldokumenterade verket om västra Södermalms historia) som initiativtagare "till det första sockerbruket i denna trakt".

Christer Robsahm (1698-1769) var ämbetsman och samtidigt företagare. I Maria församling hade han gjort aktiva insatser för att skapa ett församlingens eget fattighus och blev också en av föreståndarna när detta tillkom. Robsahm var även känd som Emanuel Swedenborgs gode vän och som en av de främsta tillskyndarna av Maria kyrkas återuppbyggande efter den stora branden 1759.

Tillsammans med några medintressenter - brukspatronen och grosshandlaren **Olof Sjöberg** och notarien **Anders Berch** - köpte Robsahm på 1730-talet Zinkensdamm och därefter det område som ägts av Bröms. Sjöberg inlöste senare de övriga två delägarnas andelar i Zinkens och blev ensam ägare av malmgården som tidigare tillhört bl a reduktionspolitikens främste ledare Claes Fleming (1649-1685, sonson till amiralen och riksrådet med samma namn) och klädesleverantören till Kronan, Frantz Zinck (namngivare till sjön och malmgården, död 1690).

Ritningar till sockerbruket tillkom 1758, och samma år började man arbeta i liten skala med åtta anställda. Försöket blev emellertid ganska kortvarigt, driften fortsatte fram till 1769 då Robsahm avled. Hans ekonomiska ställning vid den tiden uppges som "katastrofal".

Den 25 oktober 1775 såldes det f.d. sockerbruket med alla därtill hörande byggnader och inventarier till "Kongl Directionen öfver den Regale Brännvinsbränneriinrättningen i Riket" som där inrättade Tanto kronobränneri. *Regale* betyder "kunglig rättighet", en vinstgivande rätt kronan tillerkänt sig med avseende på viss privat verksamhet. Sedan monopol för brännvinsbränningen införts upprättades kronobrännerier på ett femtiotal platser i Sverige 1776 och Tanto var en av dessa.



Avsikten med kronobrännerierna var att genom en indirekt beskattning skaffa nya inkomster till Gustaf III:s regering och dyrbart lysande hov. För den nya statsinstitutionen inrättades ett



"Danto Brenneri sedt ifrån Nyboda Backe", akvarell av Pehr Nordqvist, odaterad.

särskilt ämbetsverk, "Kongl. Brännvinsdirektionen". Detta meddelade i ett cirkulär 1778 att "Direktionens ändamål, som är kärlek till dygden, ej kan bättre befordras än om allmogens lärare, som dem till själavården äro förordnade, söka förmå var sin församlings innevånare att ingå särskilda föreningar om att ej vilja suppa annat än Kronans brännvin". Resultatet blev dock inte särskilt lyckat och anses också ha medfört stora skadeverkningar för folknykterheten. Kronobrännerierna avskaffades därför i stort sett 1788 och de sista försvann i Stockholm och några andra städer 1824 då också Tantobränneriet upphörde.

Om dryckenskapens vådor handlar i hög grad det mest kända skaldestycket som berättar om Tantotrakten: **Carl Michael Bellmans** Fredmans epistel N:o 53, "Angående Slagsmålet nedanför Danto-Bommen hos T. en höstnatt."

Episteln är, anser Bellmansforskaren Nils Afzelius, "*det dåliga ölsinnets dikt om den tunga och dystra nordiska fyllan, som kräver utlösning i bråk, knivdragning och smockor. Själva skådeplatsen är ovänlig. Krogen Rosenlund låg nära ett bergigt, skräpigt och ganska ruskiigt område i en utkant av Söder. Slagskämparna är otrevliga och argsinta figurer. Stämningen är dyster och ogemytlig.*" Men dikten är också en samtidigt kraftfull och detaljrik rundmålning av en tidigare mycket litet skildrad trakt.

*Kring denna trakten
Syns Tobaks-lador, Trägårdar och Fält;
Kråkors skrån hörs skarpt och gällt.*

"Krögarn är full, och full är krogen", en gesäll har glas i knogen, en båtsman visar kniven, flickorna gungar repunga högt uppe i en gran och "Fröjas gummor" lyfter på kjolarna och visar sina vita ben. Utanför krogen står rackaren, som är häst- och hundslaktare och också bödelns hantlangare, och hutar åt hundarna med piskan. Borta i Rackarbergen (där Södersjukhuset en gång ska byggas) syns hans stuga, "grå, nederfallen och ful, och en kråka på ett hjul".

Så utbryter det stora slagsmålet. "Visitörn", tullmannen från "bommen", blir upptäckt när han smyger sig "så snål och from" mellan skindorna:

*Hugg'en i Skallen, vrid opp Truten,
Kasta Balja och Gehäng,
Bryt af hans Käpp, slit af Surtouten,*



"Slagsmålet nedanför Danto-bommen", illustration till Bellmans epistel 53, utförd 1844 av C L Petersen

Flaskan för hans ögon sväng.

*Inom vår Krog, vet glädjen andas,
 Och vid krogdörrn död och mord.
 Vet med ditt blod skall Finkel blandas,
 Och din skål bli sagd vid bord.
 Porte, Canalje!
 Stäm till Batalje.
 Hugg'en på truten och damma hans kolt,
 Slå'n i hjernan! Slå'n - Nej hålt!*

Man är osäker på när dikten tillkom, Afzelius och Olof Byström menar att den kan dateras tidigast 1770 och senast 1780, Afzelius anser att den helst bör förläggas i närheten av den förra tidpunkten. I så fall tillkom den före bränneriets start vid Tanto (och bränneriet nämns ej heller i episteln). Den T. som förekommer i epistelns ingress torde ha varit trädgårdsmästaren Eric Thurin som ägde Rosenlund ined trädgård och krog 1759-1781.

Om den produkt som framställdes vid det nya bränneriet yttrar sig Bellman åtminstone en gång, då ordensklockaren i Bacchi orden, D. J. Trundman (förekommande i verkligheten, till vardags klockare vid Spinnhuset), får utbrista: "Hvad kostlig lukt och smak - sublimes Danto-sup!"

På andra sidan Årstaviken och mitt emot Tanto fanns en annan i hög grad skrivkunnig och skarpsynt iakttagare av livet i utkanten. Det var Märtha Helena Reenstierna, gift von Schnell, Årstadagbokens författare. På allvar påbörjar hon sin dagbok först 1793, bara två år före Bellmans död.

Årstafrun räknade Bellman bland sina vänner. Han hade flera gånger deltagit i slätteröl och andra fester på Årsta och då ofta tillägnat värdinnan någon tillfällighetsdikt. Bland de två skribenternas gemensamma bekanta fanns en herre vid Tantobränneriet, kamreren Jakob Möller som bodde vid bränneriet men en tid också hade Årsta holmar som användes som familjen Möllers sommarnöje.

Hos Möller var Bellman på sommarbesök 1785 och Fredmans sång No 9, "Måltids-Sång", skrevs efter en tydlig präktig middag där. Sången nämns först som "Hos Cam: M-r: på holmarne A:o 1785".

*Klang! en klunk uppå Skinkan innan Steken blir skärd.
Hvad den Soppan var delicat utan flärd,
Och de Fricadellerna, charmanta Herr Vård!
Sill-sallaten förträfflig med äplen och lök!
Delicieux den Kalkonen i sin flottiga rök!
Maken Bringa näpplig finns i Konungens Kök!
Råga mer i glasen, och den Punschen försök.*

"Jacobsdag", 25 juli, 1793 är det Årstafruns man, ryttmästare von Schnell, som är bjuden till "middags och afton calas" då Möllers namnsdag firas på Årsta holmar. Ryttmästarfruns kommentarer till kalaset (som hon dock inte var bjuden till) är något mindre översvallande än Bellmans: "därest var många Herrar, hvilka med drickande och svärjande firade fästen tills 1/2 12 om natten med supiga hufvuden, då efven min man likalydande hemkom."

Domprosten och nykterhetsagitatorn Per Wieselgren har talat om "den tid, då brännvinsinspektorerne höllo stat med silverfat"." Även om Möller inte var inspektor utan bara kamrer så tycks också han ha kunnat "hålla stat".

Något livligare umgänge förekom annars väl knappast mellan herrskapet på Årsta och de ledande herrarna på kronobränneriet. Några av herrarna möter Årstafrun på middagar och i vardagsförrättningar och noterar då deras namn. Underbrännmästaren på Tanto, Jonas Pihlberg, kommer tilexempel till Årsta för att mäta halten på det brännvin som tillverkas vid Årstas bränneri och bokhållaren Henrik Bille ska så småningom arrendera Årstas bränneri och flera torp.

Kronobokhållaren Anders Löfgren bjuds vid ett tillfälle på kråkstek på Årsta, senare (när han flyttat till Ladugårdslands bränneri) berättar Årstafrun att Löfgrens hustru övergivit honom och att han med anledning därav begått självmord.

När det gäller tullbetjäningen vid Tanto-bommen visar det sig att Årstafrun ogillar funktionärerna dlär nästan lika starkt som slagskämparna på krogen Rosenlund gör det. I mars 1802 kräver "Besökaren" (tullmannen) drickspengar därför att Årstaherrskapet och deras drängar "ibland något sent besvärade med bommens öppnande". I slutet av mars samma år måste herrskapet "vid Tanto öfra bom --- i 3/4 timma vänta och eländigt ropa att slippa igenom, hvilket ändock icke skett, därest ej ödet så fogat, att 6 Personer från Tanto kommit, hvilka på det sätt hjälpte oss, att 2ne Herrar gick in och släpade ut tullsnoten, som var full och otidig. Vid nedra bommen var ej stort bättre och således kommo vi ej hem förrän klockan 12 om natten." I samband med detta intermezzo skriver Årstafrun till kamrer Johan Enegren vid bränneriet för att be honom vittna mot tullmannen.

En livfull skildring i Årstadagboken av en brand vid ett bränneri 1827 gäller inte Tanto (som då hade upphört) utan fruns egna Årsta bränneri.

När kronobränneriets verksamhet upphörde 1824 fanns tydligen inga fasta planer för Tantos framtid och hur lokalerna där skulle användas. I mars 1827 beslöts att ett provisoriskt sjukhus skulle inrättas i bränneriet , möjligen är det detta som ibland har nämnts som ett "dårhus".

År 1831 inköptes dock kronobränneriets lokaler och mark vid offentlig auktion av klädesfabrikören **G. W. Marks von Würtemberg**. Han begagnade en del av lokalerna för den egna klädestillverkningen men hyrde också ut - vilket ledde till att sockerindustrin återkom till Tanto. En av hyresgästerna var nämligen **J. G. Reuszner** som visserligen titulerades bomullsfabrikör men som också drev sockerbruk i mindre skala 1833-1834. I taxeringslängden 1834 sägs det att Reuszner "hyr sockerbrukslägenheten härstädes" och har en bokhållare, en sockerkokare och två sockerbruksarbetare anställda. Samma år överlät han dock rörelsen till handelsbokhållaren **Lorens Kaijser** som drev sockerbruket fram till 1846. Kaijsers företag tycks ha varit en riktig "släktfirma", bland de anställda finns en handelsbokhållare, en lärling och två "resande" från Lübeck och Hamburg med samma efternamn som ägaren.



Tanto sockerbruk, oljemålning av C A Rothstein, 1856.

Würtenbergs klädesfabrik upphörde 1847 och samma år och året därpå utsåldes lagret av tyger. Fabrikslokalerna såldes 1847 till två bröder **Wollgast**, söner till en tidigare sockerbruksarbetare som startat ett eget företag vid Ålandsgränd (nuvarande Mästersamuelsgatan öster om Regeringsgatan) på Norrmalm. Bröderna drev sockerbruket vid Tanto fram till 1850 då fabriken härjades av brand . Därefter återköpte Marks von Würtemberg Tanto och ägde området fram till 1855.

Även Würtemberg hade drabbats av en brand under den period som han drev sin klädesfabrik. Årstafrun rapporterar 1834 att elden "gjort betydlig skada" i klädesfabriken och att hennes dräng Löfgren varit med om släckningen.

1847 köper advokatfiskalen **G. Sandeberg** av Kronan ett område vid Tanto vars tidigare ägare uppges ha varit änkan Brita Carre född Molitor. Änkan Brita var förmodligen den sista tomtägaren vid Tanto som tillhörde den gamla apotekarsläkten Molitor som sedan början av 1700-talet ägt mark där.


Men nu samlas alltmer av Tanto under en ny ägare som lång tid framåt ska sätta sin prägel på området. Sandeberg säljer i juni 1855 den obebyggda tomten han köpt till Tanto Nya Sockerbruks A. B. När Marks von Würtemberg bara några dagar senare säljer f.d. bränneriet till samma ägare har det nya företagens namn ändrats till **Tanto Sockerbruks A. B.**

Nu är det dags att dra upp ridån för den effektiva nutiden - och framtidens industrialiserade huvudstad. Förr drömde man om lantligt liv och beundrade herresätenas och palatsens *"ballustrerade taklister eller göthiska fönster och torn"*. Nu måste man lära sig uppskatta *"dessa industriens nakna murar, som tala till oss om idoghet och flit, istället för om veklighet och flärd. Den svarta stenkolsröken, som ur en sådan der jätteskorsten hvirflar upp mot skyn, har mången gång tillfredsställt oss vida mer än dessa stolta torn och gyldene kupoler, som endast synas vara till för att gagnlöst prunka i solen."*

Det är en journalist från Illustrerad Tidning som i november 1857 så entusiastiskt beskriver den nya fabriksanläggningen som då står färdig vid Tanto. Ritningarna hade utförts av J. F. Åbom och byggmästaren Axel Alm svarat för uppförandet. Fabriken, *"den i sitt slag största uti Sverige och en af de största och vackraste i Europa, är belägen på Stockholms södra periferi vid Årstaviken, i hvars klara våg den speglar sina resliga murar och sin jätteskorsten."* Vad det arkitektoniska beträffar *"så röjer den (byggnaden) lika mycket smak som soliditet, och anblicken af det hela från sjösidan är särdeles storartad och imponerande"*.

Reportern upplyser om att *"i dess inre arbetar en ångmaskin af 25 hästkrafter jemte en arbetspersonal af öfver 200 personer."* Bolaget ägs av *"fyra företagsamma sockerbrukspatroner och kapitalister"* och verket har sina över- och undermästare - *"af hvilka den förre åtnjuter en årlig lön af 4500 R:dr riksmünt, utom en bekvämlig våning med ved och ljus efter behof och så mycket socker till husbehof som honom behagar. Mången konungens troman skulle slicka sig om mun åt så fördelaktiga och ljufva vilkor"*.



 Tanto sockerbruk, illustration i Illustrerad Tidning, 1857.

Skapandet av den nya Tantofabriken var utan tvivel en för sin tid mycket stor satsning. De sockerbruk som tidigare funnits i Stockholm hade alla varit små, det största uppges ha haft omkring tjugo anställda. Annars hade ju sockerindustrin gamla traditioner på Södermalm. 1661 bildades det bruk på Mariaberget som kom att kallas Loheska sockerbruket efter Johan Lohe som 1692 övertog ledningen. Joachim Pötter adlad Lillienhoff och gift med Petronella Lohe hade varit med och finansierat företaget då det startade. Släkten Lohe är känd för den stora silverskatt som hittades 1937 och Lillienhoff för det vackra hus som han lät bygga och som fortfarande står kvar vid nuvarande Medborgarplatsen.

Loheska bruket förstördes vid den stora Mariabranden 1759 men återuppbyggdes. Under 1700-talet uppstod flera mindre bruk på västra Södermalm, bland dem det tidigare nämnda Robsahms bruk vid Tanto. Men alla de stockholmska företagen var som

sagts små, särskilt i förhållande till det stora Carnegieska bruket i Göteborg. 1850 upphävdes importförbudet på raffinerat socker och sänktes råsockertullen och samtidigt inledde Göteborgs-bruket ett hårt priskrig som skakade sockerbruksägarna i Stockholm.

Men i samband med Krimkriget 1853 förändrades situationen och Sverige fick uppleva en högkonjunktur under vilken sockerpriset steg våldsamt och produktionen blev starkt vinstgivande. Det var i den situationen som fyra sockerbruksägare i Stockholm beslöt att gå samman och grunda Tanto's nya sockerbruk.

Fabrikörerna W.A. Freundt och G.F. Åhrberg hade tidigare haft sina bruk på Södermalm och det nya bolaget fick salubod och magasinslokaler vid Hornsgatan 36 där Åhrberg drivit sin verksamhet. Freundt blev den som anförtroddes ledningen av företaget men han lämnade Tantobolaget redan efter några år för att i stället överta det tidigare Loheska bruket. Detta ombildades 1863 till "Sockerbruks A. B. i Stockholm" och fortsatte fram till 1896 då driften nedlades.

J.E.J. Dubost hade sitt bruk på Östermalm och fabriksbod vid Ladugårdslandstorg (nuvarande Östermalmstorg), vid torgets södra sida i hörnet av Nybrogatan. Gamla stockholmare mindes gärna skylten utanför boden, den visade bodens interiör - och i denna "en blondlockig gosse, klädd efter 1840-talets mode i kort jacka och övervikt skjortkrage, med upplyftat finger framför en hund, sittande på två ben på en stol och med en över nosen lagd sockerbit".

Just när Tantobruket stod klart var det emellertid slut på den lysande men korta högkonjunkturen, sockerpriserna sjönk. Då Freundt lämnade företaget efterträddes han av den fjärde av grundarna: Carl A. H. Schwieler (1822-1884), som tidigare haft ett bruk vid Malmskillnadsgatan. Schwieler lyckades rida ut stormen. Han flyttade till Tanto och bosatte sig där 1860 och kvarstod som ledare för företaget fram till sin död.



Tanto sockerbruk, dess omgivningarna och tillverkningsanläggningen, finns skildrade i det stora



Platsen för sockerbruket 2003

färgillustrerade verket "*Sveriges industriella etablissementer*", som utkom 1872. Märkligt nog finns avsnittet om Tanto i två olika versioner, båda tryckta samma år och med delvis lika text. En tänkbar anledning till förhållandet är att den ena skildringen, som är mera kritisk mot företaget och bl.a. innehåller beklaganden över hur svårt det är att få tillstånd att vandra "i brukets inre", förmodligen tillkommit först - och senare skrivits om. Kanske företaget förstått att det rört sig om ett seriöst försök att skildra verksamheten och därför blivit medgörligare när det gällt att visa fabriken - och kanske i gengäld fått löfte om några ändringar i texten. (Den version sona här antagits vara äldst nämns I, den andra II.)

Båda skildringarna inleds av en uppmaning till besökare i huvudstaden att inte försumma att göra en promenad till Tanto. Från Timmermansgatan kommer man "i närheten af jernbanan" in på den långa Tantogatan som mera liknar en vanlig landsväg än en stadsgata. Man ser inte många hus men små bergknallar och "täcka trädgrupper". Vandraren passerar så (till vänster) en vacker parkanläggning med grottor, bersåer och sorlande springvatten och vitskimrande byggnader i bakgrunden, de döljs delvis av den rika grönskan. Vid vägens slut syns en blånande sjö skynta fram.

Trädgården och parken hör till sockerbruket och vid en rymlig gårdsplan ligger bakom stängsel den sju våningar höga fabriksbyggnaden samt kontorshus och bostäder. Över en öppen plats till höger kommer man ner till brygga och hamn, "derifrån en den behagligaste tafla utbreder sig". Mittpartiet utgörs av "de täcka Årsta holmar med deras af åldriga träd omslutna korps de logis". Till vänster ser man Årstaviken och dess skogbeklädda stränder, till höger bortom samma vik "hela Liljeholmen". I version I: "med dess stationshus och storartade verkstäder, den del af jernbanan, som här går tvärsöfver sjön, samt ännu längre bort partier af Reimersholm och Löfholmen", i version II: "med dess jernvägsstation från hvars stallar ånghästens högljudda frustningar genljuda".



Tanto sockerbruk beskrivs som en modern anläggning där man tillvaratagit alla hjälpmedel som behövs för en så viktig fabrikation. Det finns en bekväm hamn med långa bryggor, rymliga öppna platser mellan husen, små järnvägar såväl utanför som inne i brukslokalen osv. "Hvarjemte allt här ser så snygt och ansadt ut, att det ej kan undgå att på den besökande göra ett mycket godt intryck."

Så långt är de två texterna ganska likalydande. Men därefter skiljs de åt. I version I förklaras att "det förunnas just icke alla att

här få inträda i det allra heligaste", det kan vara nog så besvärligt och tidsödande. Väl inne i bruket kan man råka ut för att bli misstänkt "för att vilja, som man säger, 'stjäla konsten' ifrån dem, som här utöfva den."

Så kommer den kritiska skildringen av brukets inre (I):

"En promenad i ett sockerbruk är för öfrigt just icke den angenämaste" även om "det är högst intressant att se hur detta råsocker, som stundom är brunt som snus, efterhand blir alltmer och mer förvandladt och slutligen presenterar sig i en åtminstone försvarligt vit skepnad; att se det dessförinnan först uppenbara sig i flytande form och då likna sådana vätskor, som man vanligen påträffar i närheten af ladugårdar". Vandraren fortsätter, ser kägellika sockerformar med mer eller mindre renat innehåll, lerkakor som uppblötta läggs över sockerformarnas öppningar, "grushögar" som visar sig innehålla mindre vitt socker. Och till sist får han också veta "att en mängd ojemnheter på golf och i trappor är ej annat än socker, som man nu helt ogenerat trampar under fötterna, men hvilket sedermera bortskrapas, för att återigen förvandlas till rent, brukbart socker och sålunda ändå förr eller senare komma en människostrupe till godo."




Ja, att få veta allt detta är naturligtvis intressant - men å andra sidan känner man här ett stort obehag, dels af de många trånga passager, man måste lotsas igenom, dels af den ofta odrägliga hettan, hvilken i de s. k. 'torkstugorna' (dit man naturligtvis dock endast på försök sticker in hufvudet) uppgår ända till 60 à 70 grader, samt slutligen af all den fuktighet och smörja, man får spatsera i och den man kan bilda sig en ungefärlig föreställning om hvad de arma flugorna ha att utstå, då de någon gång råkat komma upp i en sirapstallrik."

Den andra versionen (II) är betydligt längre och utan tvekan också betydligt mer initierad. Här har vandraren fått mera ingående informationer om tillverkningsprocessen och kan beskriva den för läsaren. Han beskådar först den s.k. sockerbacken vid fabriksingången med dess ofantliga högar av råsocker (det gäller vid denna tid uteslutande rörsocker). Han ser också de åtta klarpannorna som tar emot råsockret för en första reningsprocess som består i att sockret upplöses i vatten, blandas med oxblod och kokas. Vid kokningen omsluts sockrets orenlighet "af blodets koagulerande albumin" och drivs då upp till ytan. Efter kokningen förs massan med ångtryck genom rörledningar upp till femte våningen till det s. k. filtortnet och in i "Dumontska klarskåp" där orenligheten stannar kvar och varifrån det rena sockret förs till apparater där lösningen renas på nytt och avfärgas innan den går till nya kokapparater. Efter prov förs sockret sedan till "fyllhuset" där det fylls på formar (40 000 finns) till toppsocker. Formarna hissas till vindarna där de under 4-5 dygn befrias från kvarvarande sirap och förs sedan

vidare till sugapparater där den sista sirapen dras ut med sugpump och topparna stjälps ur formarna och torkas i torkrummen under ytterligare fem dygn. Därefter sveps topparna i pappershöljen och är klara att sända ut i marknaden.



 Anställda vid Tanto sockerbruk. Foto från 1890-talet.

Annat socker blir kandi-, kak-, kross- och farinsocker i olika färger, även denna procedur beskrivs. Men i denna skildring (II) upplevs inget "stort obehag" och berättas ingenting om socker som trampas under fötterna eller om vad de arma flugorna kan ha att utstå.

I båda versionerna skildras sedan de drivkrafter som håller maskinerna i rörelse: sex ångpannor om 225 hästkrafter (fem sådana enligt version I), en ångmaskin om 20 hästkrafter och fyra av tillsammans 25 hästars kraft.

"Förutom ångan, hvilken användes vid all kokning inom bruket, arbeta här omkring 150 par flinka menniskoarmar, och 3 mästare och förmän ordna eller tillse arbetets gång" (I, II). Om resultatet av arbetet ges dessa uppgifter:

Version I: 8 062 420 skålpund socker och sirap till ett värde av 3 063 521 rdr (gäller år 1869). Version II: 8 911 000 skålpund till ett värde av 3 353 683 rdr (gäller år 1871). Arbetarna, som förutom "sockerbruksdrängarna" (I) eller "de vanliga sockerbruksarbetarna" (II) även utgörs av tunnbindare, snickare, smeder och kopparslagare kan "alltefter olika konjunkturen, påräkna en dagspenning af 1 rdr 50 öre à 2 rdr" (I) - eller 1.70 - 2.50 (II).

Till jul och midsommar får de som varit anställda minst ett halvår " en dusör af 10 rdr." "De erhålla äfven läkarevård och medikamenter samt äro från alla kontributioner befriade" (I). Version II uppger detsamma plus "fritt svagdricka". Båda skildringarna avslutas med uppgifter om arbetarnas sjuk- och begravningskassa - som vi ska återkomma till. Några kompletteringar till skildringarna i "*Sveriges industriella etablissemanger*" kan ges genom anteckningar i Sockerbolagets arkiv:



Tanto Sockerbruk Sköldgatan 15, Tantogatan 29-45. Presentationssida ur verket Sveriges Industri 1897. Övre och undre delen av bilden förstoras var för sig.

1883 slutade man sockertoppstillverkningar med lerformar. Därefter användes formar av hårdpressat papper som efterhand ersattes av plåtformar. 1885 slutade man med reningen av sockret med hjälp av oxblod. Samma år började också tillverkningen av s.k. F-socker varvid de första "klipparna" anskaffades och bitsocket förpackades i lådor. Under 1880- och 1890-talen övergick man alltmer från rörsocker till betsocker som råvara för sockertillverkningen. Tantobruket hörde inte till pionjärerna i detta avseende men tvingades så småningom att följa med.

En skildrare av Sveriges industrier 1897 berättar att "nu, sedan man tillgodogjort sig våra egna hvitbetor, är det äfven betsocker som tillverkas vid Tanto; dock för fabriken allt jemt, för att tillfredställa efterfrågan från punschbryggerierna, också kolonialsocker." Det nya råmaterialet har "ej i någon nämnvärd grad inverkat på arbetsmetoderna." I berättelsen från 1897 uppges att tillverkningen vid Tanto mer än fördubblats sedan 1871. Man har nu 200 anställda och en fjärdedel av dessa är kvinnor.

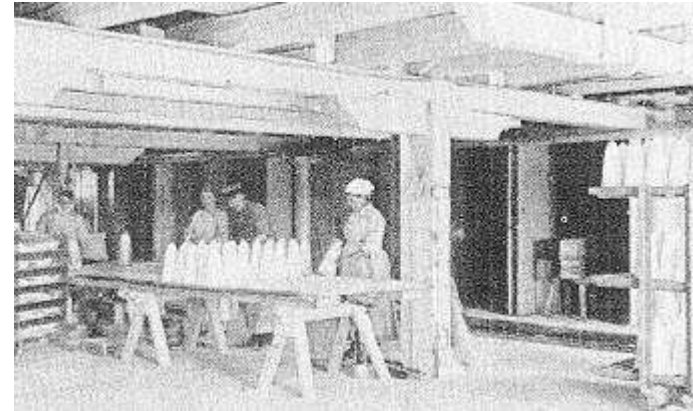
Vid Schwiellers död 1884 övergick ledningen av Tanto till A.G. Lindholm (1818-1901) som börjat som kontorschef vid bruket 1866 och som fyra år senare övertagit den merkantila ledningen. Lindholm avgick som direktör 1891 men stannade kvar i styrelsen och som


kassadirektör fram till 1897. Hans efterträdare blev Magnus Elliot (1842-1925) som var född i Tyskland och som hade arbetat inom bryggeribranschen där och i Danmark innan han 1876 kom till Stockholm och övertog ett bryggeri. Senare blev han grossist i humle och andra bryggeriartiklar och var dessutom känd för de många uppdrag han hade, bl. a. var han stadsfullmäktig.

Elliot kom att bidra till två stora industrisammanslagningar. Han drev på den utveckling som ledde till att bryggerierna i Stockholm alltmer sammangick i A.B. Stockholms bryggerier och han understödde strävandena att samla sockerfabrikerna i landet i den s.k. Sockerringen, Svenska Sockerfabriks A.B., som bildades 10.8.1907 och i vilken även Tantoföretaget uppgick. Han har omtalats som "en mycket fin och försynt man, alltid beredd att medla."

Tantofabriken låg ju i en utkant, länge långt utanför den egentliga stadsbebyggelsen. På så sätt kunde anläggningen med fabrik, kontor och bostäder påminna om ett brukssamhälle. I

sådana samhällen rådde ofta en patriarkalisk ordning och något av detta kan väl också anas i Tantos förgångna.



 Inslagning av toppsocker vid Tanto i början av 1900-talet.

Stämningen finns i de "Allmänna ordningsregler", en pampig tavla med glas och ram (60x75 cm), som har funnits uppsatt på fabriken och som nu förvaras av Sockerbolaget. Uppgifter om när tavlan ordningställdes och om hur länge den varit uppsatt på fabriken saknas tyvärr.


Allmänna ordningsregler.

1. Att ordentligt fullgöra sig förelagt arbete från kl. 6.30 f. m. till kl. 6 e. m.
2. Att respektera förmän och upprätthålla godt sannarbete med kamrater.
3. Att vid ankomsten uttaga och vid slutat arbete inhänga sin nummerbricka vid påföljd af 10 öres plikt.
4. Att äta sina mål, frukost kl. 8.30-9 och middag kl. 1-2 å anvisad plats, då ej göromålen fordra andra tider.
5. Att aflemna sin aflöningsdosa på morgonen dagen före hvarje aflöning vid påföljd af 10 öres plikt.
6. Att vid för sen ankomst plikta 25 öre under första kvarten och 10 öre för hvarje af de derpå följande.
7. Att anmäla förfall för uteblifvande vid påföljd af 1 kronas plikt för första och 50 öre för hvar af de derpå följande dagarna.
8. Att under arbetet gå ifrån sin arbetsplats och till en annan utan lof är vid plikt från 10 öre till 5 kronor förbjudet.

9. Att badning och tvättning ej utan särskildt tillstånd må ega rum före arbetstidens slut.
10. Att ej från fabriken område medtaga några dess tillhörigheter utan lof.
11. Att på det ingen orätt må misstänkas för olofligt bortförande från fabriken af ett eller annat föremål, en hvar vid påfordran underkastar sig visitation vid utgåendet ur fabriken.
12. Att tobaksrökning är såväl i magasins- som fabrikslokaler strängt förbjuden.
13. Att här omförmälda plikter tillfalla Arbetarnas Sjuk-kassa.

Fabriksföreståndaren

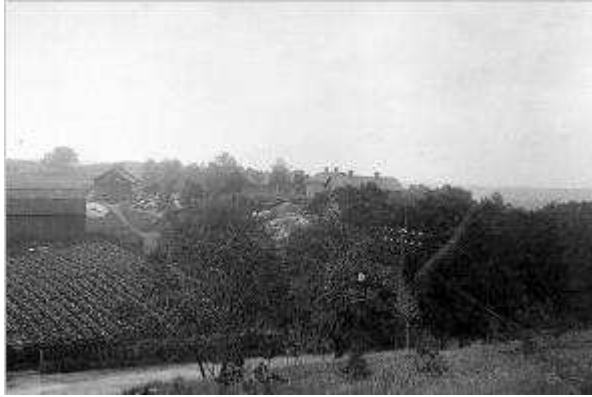


 "Tantostaden" . I stenhuset mitt på bilden hade Tanto handelsförening sin lokal. Sköldgatan 15, tidigast 1900

"Arbetares vid Tanto Sockerbruk Sjuk- och Begravnings-Kassa" hade tillkommit redan 1861 då även stadgar antogs för den förening som bildats "ibland arbetspersonalen vid Tanto".

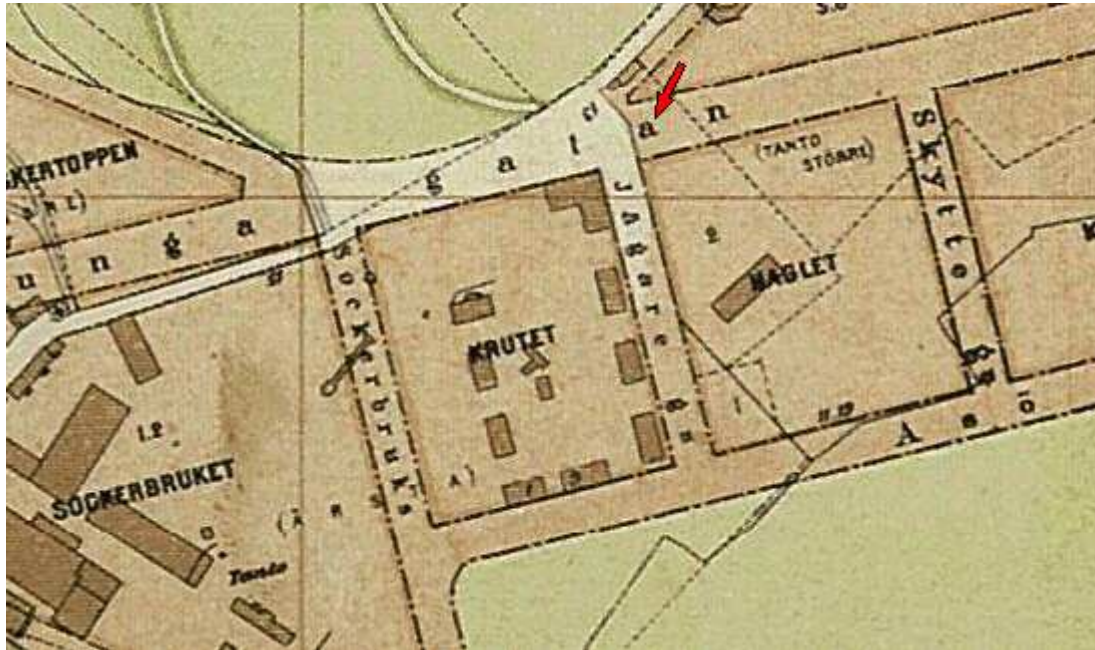
Varje delägare hade att erlægga en "bottenpenning" av "En riksdaler femtio öre" samt vid varje avlöning (varannan vecka) tjugofem öre. Alla som "antages uti arbete" vid bruket måste ingå i kassan, de som uppnått 45 års ålder fick däremot inte bli delägare. Sjukhjälp lämnades med sex riksdaler i veckan, "för venerisk smitta eller delirium erhöles ingen sjukhjälp". Full sjukhjälp kunde dock inte erhöles för längre tid än fyra månader och därefter halv hjälp i ytterligare fyra månader. Om sjukdomen fortsatte därefter hade kassans ledamöter att besluta om också hjälpen skulle fortsätta. Två "tillsyningsmän" som skulle bestyrka anmälda sjukfall utsågs, en av bolaget och en av delägarna i kassan. Dessa skulle "på obestämda tider på dagen" besöka den sjuke för kontroll.

Begravningshjälp utgick med 50 riksdaler, "dock ej för sjelfspilling". Och "den som afgår eller skiljes från arbete vid sockerbruket, är i och med detsamma skiljd från delaktighet i kassan, utan någon slags ersättning för förut erlagda avgifter, och eger ej heller rätt till löpande halfårets utdelning". Den nämnda



Sköldgatan 15, år 1890

"utdelningen" skedde i januari och juli om kassan gått med sådan vinst att det blev minst 25 öre per delägare.



Sockerbrukets ägare och styresmän är kända, de många som arbetat där så gott som alla anonyma. Några kan vi träffa på i protokoll och papper från de fackföreningar som bildades vid 1880-talets slut, andra som deltagare i den konsumtionsförening som tillkom år 1900. Men oftast blir det inte mycket mer än bara namn. Det är väl därför ganska typiskt att den sockerbruksarbetare som framträder i det 1906 utgivna bildverket "Arbetets söner" saknar namn och ansikte. Men skildringen är den enda (som jag känner till) som mera detaljrikt berättar om livet vid Tanto ur de anställdas synvinkel.


Han är snart sjuttio år gammal och ska just börja en ny "nattvecka" och avlösa sin kamrat vid benkolsfiltern där sockerlösningen renas. "Ångmaskinerna, som drifva det hela, få nämligen icke stanna, och i maskinrummet behöfvas alltså arbetskrafter, emedan arbetet vid benkolsfiltreringen aldrig får stå stilla utan måste uppehållas söndag som hvardag, natt som dag." Nattarbetet varar från sex på kvällen till sex på inorgonen, vilket betyder att nattveckan är drygare än dagsveckan.

Annars är den gamle arbetaren ganska nöjd. Vi lever så länge här, säger han, att vi inte behöver "så ofta rekryteras". Själv har han arbetat vid Tanto i 45 år och hoppas kunna hålla ut en tid till, "någon åldersgräns är inte satt för oss. Vi arbeta så länge vi orka."

"Nog ansättas vi af reumatismen och sådana krämpor, ty det är hett och kvavt i fabrikssalarna, men så är det i fler industrier". Och han menar att sockerbruksarbetaren har det bättre än de som arbetar i andra industrier - *"ty vårt damm är inte så ohälsosamt".*

"Nog ha vi en tråkig lukt i våra salar, det luktar unket utaf råsockret, och de olika processerna alstra en smula ammoniak, men vi vänja oss snart vid det också, och ventilationen har ju blifvit bättre och bättre. Vi få vara glada åt, att vi stå och slipa socker i stället för sten t. ex. Stendammet, det slår sig på lungorna det, men sockerdammet, det är inte något damm längre, sedan vi fått det inombords. Det smälter strax och mjukar upp bröstet i stället. Något fall af lungshot vet jag inte har inträffat på den här fabriken."



 Sockerbruket och Årstaviken omkring sekelskiftet. Observera de Tanto-anställda dalkullorna i sina dräkter - och det ståtliga badhuset.

Socketarbetaren berättar om hur han som ung första tiden gladdes åt att få "smörja kråset med det goda sockret". Men bara efter några veckor var han led åt allt vad socker hette, ja också "led åt all mat". *"Ty antingen en vill eller ej, så får en i sig en massa med socker, bara därför att man går inne i fabrikssalarna, där det ångar ur sockerlagen eller flyger sockerdamm från slipstenarna, där sockertopparna hyfsas, eller från knifvarna, sona knipsa af bitsockret."*

Socketret mättade - men törstig blev man. *"Sillen och potatisen om morgnarna var det bästa målet".* Därför var man glad över att bruket bjöd de anställda på "fritt svagdricka". En annan omtyckt förmån var de fria bad som tydligen tillkom vid början av 1900-talet.

För dem som inte har "nattvecka" börjar arbetet 6.30 på morgonen, då *"ljuder sockerraffinaderiets hvisselpipa och kallar sina trogna till arbetsplatserna. Då skynda omkring 300 arbetare, såväl kvinnliga som manliga, den korta vägen från sina bostäder in genom fabriken stora port."* Arbetet fortsätter till sex på eftermiddagen (naturligtvis också lördagar). Sedan tiden för frukost (1/2 timme) och middag (en timme) frändragits blir det tio timmars arbetsdag. *"På höstarna, då råvaran kommer från råsockerfabrikerna i Skåne eller på Gotland, kan arbetet bli särskilt ansträngande, och man får då arbeta på öfvertid. Förtjänst blir det, men krafterna ha svårt att stå bi."*



Ritningar till hus med arbetarbostäder, 1891. Huset innehåller tio "lägenheter", varje lägenhet bestående av ett spisrum.

Medelförtjänsten för en manlig arbetare är under vanliga förhållanden närmare hundra kronor i månaden. Kvinnorna, omkring en tredjedel av arbetsstyrkan, har det lättare arbetet, "såsom vid bitsockertillverkningen". (Naturligtvis hade de också lägre lön, vilket dock inte omtalas.) Några minderåriga anställda finns inte 1906.

Arbetarbostäderna på fabriken område är främst avsedda för de gifta arbetarna. De består av ett rum och kök och är eftersökta men räcker inte till för alla. Man betalar 150 kronor för kök och rum i trähusen (förmodligen per år, någon tidsperiod nämns inte), något mer i stenhusen.

"Så ha vi små potatisland också, som vi få sköta och ta afkastningen af. Och vi betrakta våra lägenheter här som egna hem, snart sagt alla af oss ha icke ens kontrakt, men det vanliga är, att den som fått både arbete och bostad vid bruket, han stannar här." De ogifta bor vanligen inte vid bruket. Bland de gifta händer det att båda man och hustru arbetar vid bruket, "de ha ju då riktigt bra ställt ekonomiskt".

Socketbruksarbetaren berättar också att man har sin sjukkasse och en handelsförening, *"vår konsumtionsförening. Den är arbetarnes egen"*. Omkring hundra är delägare. Så finns också fackföreningen - *"men alla äro inte med under vanliga förhållanden. Är det fråga om lönerörelse, så gå de nog in, men snart slappnar tyvärr intresset igen, särskildt hos fruntimmerna."* *"En stor del af oss tillhör olika nykterhetsorganisationer och här äro kvinnorna flitigare än männen. Fruntimmerna äro inte mycket inne i politiken än, och af fackföreningarna bry de sig bara om den ekonomiska sidan tills vidare, men nykterhetsarbetet förstå de, och där äro de till en god hjälp."*

De första bostadshusen för arbetarna vid sockerbruket började uppföras 1891, tidigare hade det endast funnits bostäder för tjänstemän inom området. I det stora verket "Stockholm 1897" sägs det att arbetarbostäderna är av *"modern typ"* och har *"ett fritt och luftigt läge på en höjd ofvanför fabriken med utsikt öfver Tantolunden och Årstaviken."*

Ruth Liedgren har i sin undersökning av svenska

arbetarbostäder också tittat närmare på husen vid Tanto. Hon menar att åtminstone det först byggda huset "visar att bolaget laborerade med tanken att minimibostäder, d.v.s. ett enkelrum per familj, skulle vara en lämplig och användbar bostadsform". Det första huset innehöll endast s. k. spisrum, på ömse sidor om en genomgående förstuga placerades fyra rum kring en gemensam skorstensstock, på vinden fanns ytterligare fyra spisrum. "För att minska det påvra intrycket något har man, förutom förstugan genom husets mitt, anordnat en delad förstuga på vardera gaveln."

Innan det andra huset (som planerades bli likadant) byggdes presenterade man en förändrad ritning: de tolv spisrummen byttes ut mot sex lägenheter om ett rum och kök. Senare uppfördes


ytterligare sex hus, de som var färdiga 1897 var avsedda att rymma 31 familjer och 24 ogifta kvinnliga arbetare. De ogifta kvinnorna var samtliga dalkullor varför huset de bodde i kom att kallas Kulltorp.

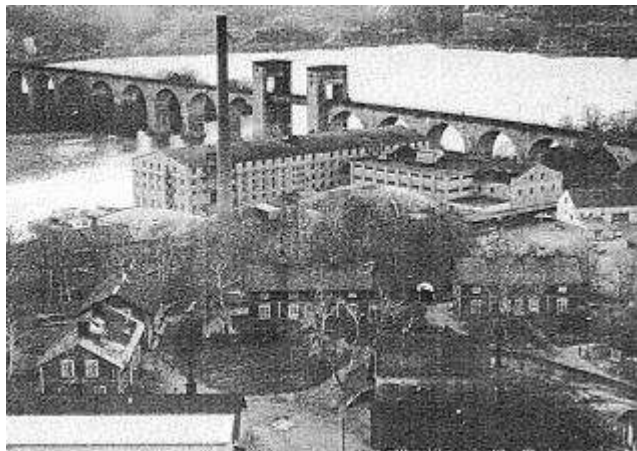
Till husen hörde uthus för avträden och vedbodas samt en tvättstuga. Först så sent som 1945 inreddes wc i bostadshusen, de placerades på vinden. Vid början av 1900-talet saknade husen också vatten och avlopp, även om vattenverket låg nära (vid Eriksdal) hade ledningar då inte dragits fram till bostadshusen i Tanto. Arbetarbostädernas hyresgäster hade ju ingen semester och inte heller råd att hyra sommarnöjen att skicka familjen till. Några hade potatisland eller kolonistugor i Tantoområdet. Men arbetarna deltar ändå "på sitt sätt i den allmänna utflyttningen" sommartid, sägs det. *"Deras dag är söndagen. Då befolkas Hagaparken, Solnaskogen, Stadshagen, Tantolunden, eller hvarhelst en skogsbacke eller strandlutning finns i stadens närhet, af talrika grupper, medförande matkorgar, kaffepannor och hängmattor."*


Under 1880-talet gjordes de första försöken att bilda en fackförening vid bruket. De blev misslyckade och kortvariga. Men 1890 lyckades man få igång en varaktig förening som samma år också uppnådde förhandlingsrätt. Föreningen anslöts senare till Svenska fabriksarbetareförbundet.

Ett annat initiativ av de anställda var, som nämnts, bildandet av en kooperativ förening för startandet av en affär. **Tanto Arbetares Handelsförening** (senare Tanto Handelsförening) tillkom år 1900 och dess historia har skildrats av Karl Nilsson. Bruksledningen stödde företaget genom att ställa lokal gratis till förfogande fram till



 Trädgårdsarbete vid arbetarbostäderna, i bakgrunden Södersjukhuset.
Foto 1946 av L af Petersens.



 Tantområdet med arbetarbostäderna i förgrunden.

hösten 1909. Efter "storstrejken" fick handelsföreningen betala hyra, men den var ganska låg, 400 kronor per år. Även tjänstemännen tycks ha varit intresserade av att den nya affären kom till, tidigare fanns bara en enda affär i närheten, den av "hökaren" Högberg ägda vid Sköldgatan 9-11. För tjänstemännen fanns dock möjlighet att få handlat inne i staden, två gånger i veckan kom "husmödrarnas allt i allo Adolfsson och tog upp order på allt som skulle köpas i staden", den inhandlingen sköttes med hästskjuts. Handelsföreningens butik låg vid dåvarande Jägargatan 14,

i en tidigare bostadslägenhet där köket förvandlats till butik och rummet till lager. Butiken hölls öppen från sex på morgonen till nio på kvällen, även söndagar.

Hökaren Högberg sänkte snabbt sina priser sedan konkurrenten tillkommit. *"Han höjde också 'återbäringen', d.v.s. gubbarna bjöds ännu flitigare in på kontoret för att avprova hans öl och brännvin"*. Men efter en tid gav Högberg upp och avvecklade sin affär.

Ölhandeln betydde mycket för handelsföreningens ekonomi. Särskilt söndagar var försäljningen stor då helgfirande i Tantolunden ökade kundernas antal.


Affären fick 1901 flytta in i nya lokaler i ett stenhus som byggdes i hörnet av Tantogatan och Jägargatan och drevs självständigt fram till 1942 då den ingick i Konsumtionsföreningen Stockholm. Den upphörde i och med avvecklingen av Tantobruket.

Flera av det lilla företagens anställda expeditörer skulle komma att spela en stor roll inom den kooperativa rörelsen. Mest känd av dem var **Albin Johansson**, blivande KF-chef, som 1903 anställdes som biträde och några år senare, endast 19 år gammal, blev butikens föreståndare.

När handelsföreningen 1910 firade sitt tioårsjubileum beslöt man att göra det med en fest på Årsta holmar. "Förberedelserna var mycket grundliga. Mjölkkusken fick fara till Sundbyberg och hämta brännvin. Brännvinet i Sundbyberg var nämligen

bättre, dvs. starkare, och billigare än i Stockholm. De brännvinsfyllda mjölkflaskorna placerades sedan kassörens bostad där man fördelade brännvinet på kvartsbuteljer för porter, vilka man fått låna av en bryggare, som levererade öl och porter till föreningen. Öl serverades från fat. Styrelsemedlemmarnas fruar och andra damer fick skala potatis, lägga in sill och steka köttbullar i långa banor. Sedan for man med båt till Årsta holmar.



 Handelsföreningens butik 1905, föreståndare Viktor Lindgren med biträden

Ur Stockholmsliv i vår tid, Staffan Tjerneld, 1972

En sak bör man hålla i minnet: handelsföreningen vid Tanto sockerbruk startades i samarbete med bruksledningen och inte som någon proteströrelse. Det fanns en hökare på platsen, en diversehandlare, och tjänstemännen vid bruket var lika trötta på honom som arbetarna var. Bruksledningen ställde en lokal till förfogande och i juni 1900 konstituerades Tanto Arbetares Handelsförening. Stadgarna hade granskats av en ansedd jurist, Karl Staaff, som ofta biträdde de nya konsumtionsföreningarna i sådana frågor.

Starten för föreningen var kärv, inbetalningen av insatser gick trögt och hökaren som hette Högberg gick till attack. Dels sänkte han priserna kraftigt, dels ökade han "återbäringen", det vill säga gubbarna bjöds ännu flitigare än förut in på kontoret för att avprova hans öl och brännvin. Konsumtionsföreningen tvingades gå med på att medlemmarna fick lika mycket kredit som de betalat i insats. Kapitalet lånades alltså omgående ut. Butiken öppnade klockan sex på morgonen även på söndagar och stängdes först nio på kvällen.

Ölhandeln var av stor betydelse inte bara genom att törstiga utflyktssällskap i Tantolunden gjorde sina inköp. Konkurrensen mellan bryggarna var knivskarp och det gjordes kontanta donationer för att värva den nya kunden. Till och med ölutkörarna ordnade en insamling. Omsättningen i föreningen blev de första tre månaderna hela tiotusen kronor och vinsten en dryg tusenlapp. Därmed var föreningen räddad och kunde leva längre än de tre månader som hökare Högberg utmätt som trolig livstid.

1903 anställdes ett andra biträde mot en månadslön på sextiofem kronor. Han hette **Albin Johansson**. Han var mycket ung, men han visste vad han ville. Johansson vägrade att biträda fröken Forsberg i mjölkbutiken på söndagarna. Styrelsen måste

ge sig och konstaterade i ett protokoll:

På grund av att biträdet herr Johansson ej vill ingå på styrelsens förut fattade beslut att biträda i mjölkboden, då fröken Forsberg skulle hava ledighet, behandlades nämnda fråga ånyo. Efter ett länge meningsutbyte beslöts, att styrelsen skulle själva avlösa fröken Forsberg de söndagar, hon vore berättigad att vara fri.

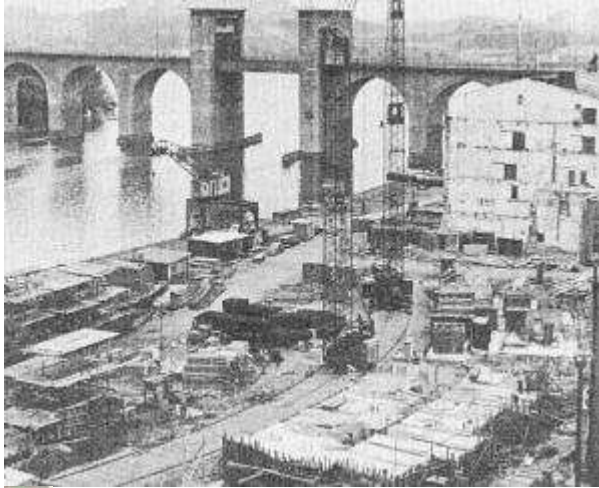
Men därmed var inte saken utagerad. Johansson begärde löneförhöjning och styrelsen erbjöd tio kronor, om Johansson ville stå i mjölkboden på söndagarna. Annars blev det bara fem kronor. Men Johansson slutade redan efter ett år och frågan föll. Hans motvilja mot mjölkbutiken kom troligen av att det på söndagarna också såldes öl och då förekom åtskilligt bråk med de halvstora pojkar som "ölade" i Tantolunden.


Albin Johansson återkom emellertid som föreståndare 1905 och sedan gick det raskt uppåt för honom i konsumtionsrörelsen. Han blev så småningom ordförande i Kooperativa förbundet och en av dem som utformade rörelsens ideologi.

Årstabron var då den tillkom Sveriges största brobyggnad och ritades av arkitekten **Cyrillus Johansson**. Bron byggdes så att det skulle vara möjligt att placera en gatubro över järnvägsbron. Dragningen över Årsta holmar gav den lägsta byggnadskostnaden för den av sjöfarten betingade fria seglationshöjden, 26 meter. Bron invigdes den 25 november 1929, samtidigt som Hammarbyleden, av Gustav V. Kungen, kronprinsparet, prins Eugen, prinsessan Ingrid, stadsfullmäktiges ordförande Knut Tengdahl och andra inbjudna for från Skanstullsslussen med båt till Liljeholmen där man tog ett extratåg över den nya bron. Kungen satte personligen lyftspannet i rörelse varigenom brobanan slöts och tåget kunde rulla över medan järnvägsarbetare på bergen omkring saluterade med 21 dynamitskott .

År 1956 meddelade Sockerbolaget att bruket vid Tanto Stockholm skulle läggas ned och verksamheten koncentreras till Skåne. Året därpå presenterades planer för en ny bebyggelse, fem höga bågformade lamellhus som skulle ge bostäder till omkring 750 familjer. Arkitekter var Å. Ahlström och K. Åström. Under 1962 började man riva bruket och de övriga husen inom fabriksområdet.





 Omvälvningens tid på 1960-talet, medan de gamla husen rivs, har de nya börjat byggas.

"Kvarnbacken, en god källbacke, där även en gång vid sekelskiftet en av Stockholms första lastbilar under stönande och skrammel sökte ta sig upp med laster av sockerlådor och sockersäckar". . . Och "Himmelsberget" där man åkte skidor, Årsta holmar där majbålet tändes på högsta toppen, det gamla krokanutsirade badhuset, Gotlandsbåtarna Polhem och Visby ocl Karlshamnsbåten Södern, som kom till kajerna med sina råsockersäckar... Allt det gamla är försvunnet. Kronobränneriet som har blivit bostadshus, den sista tullstugan vid "vintervägen" handelsföreningens lokaler, Kulltorp och de andra bostadshusen, det stora och en gång så ståtliga bruket.



Tanto sockerbruk på 1920-talet. Till vänster järnvägsvallen och Årstabron under byggnad.

Någon, en okänd signatur som växt upp vid Tanto, går omkring och tittar. "Nu är Kulltorp rivet och de andra bostäderna står utrymda med tomma gapande fönster, väntande förintelsen." Och minns . . . "den gamla vackra av oss Tantobarn så älskade parken" . . . "lukten av socker och melass" . . .



Det nya Tanto, fotograferat 1978 av Nisse Peterson

Åren 1962-1966 byggs det nya Tanto. Och den enda "utmarken" vid Tanto som finns kvar idag är väl Årsta holmar.